

<http://www.laboratoriumkultury.us.edu.pl>

tytuł artykułu:

Jan Karłowicz a sprawy litewskie

autor / autorzy:

Mirosław Dawlewicz, Irena Fedorowicz

źródło:

„Laboratorium Kultury” 4 (2015), s. 65–87

wersja pdf:

http://www.laboratoriumkultury.us.edu.pl/pdf/LK-2015-3_dawlewicz_fedorowicz.pdf

afiliacja autora / autorów:

Uniwersytet Wileński, Centrum Polonistyczne

słowa kluczowe:

Jan Karłowicz, litewskie odrodzenie narodowe, stosunki polsko-litewskie, czasopismo Aušra (Jutrzenka)

abstrakt:

(na początku artykułu)

article title:

Jan Karłowicz and Lithuanian matters

author / authors:

Mirosław Dawlewicz, Irena Fedorowicz

source:

„Laboratorium Kultury” 4 (2015), pp. 65–87

pdf version:

http://www.laboratoriumkultury.us.edu.pl/pdf/LK-2015-3_dawlewicz_fedorowicz.pdf

institutional affiliation:

University of Vilnius, Center of Polish Studies

keywords:

Jan Karłowicz, Polish-Lithuanian relations, correspondence, Aušra (Jutrzenka) journal

summary:

(at the end of the article)

Jan Karłowicz a sprawy litewskie

Abstrakt

Stosunki polsko-litewskie na przełomie XIX i XX w. uznać można za napięte, jednak ich ocena byłaby uproszczona, gdybyśmy sprowadzili je tylko do sporów i pogłębiających się konfliktów. Istniał jeszcze inny nurt. Znalazło się bowiem ze strony polskiej grono „światłych mężów” – stanowili oni nieliczną garstkę, ale autorytet tych ludzi, pisarzy i naukowców był wielki. Często, wbrew przeważającej opinii, wypowiadali się w obronie ruchu litewskiego. W grupie tej szczególne miejsce zajmował Jan Karłowicz, etnograf i językoznawca, zainteresowany także swoją rodzinną Litwą. Jako pierwszy z badaczy zwrócił on uwagę na skomplikowaną społeczną, językową i kulturalną sytuację na Litwie. Mając zamiar opracowania mitologii litewskiej i posiadając już znaczny zapas materiałów i studiów przygotowawczych, Karłowicz podczas pobytu w Heidelbergu w latach 1882–1885, napisał i kazał wydrukować w formie listu rodzaj poradnika, zachęcającego do zbierania litewskich rzeczy ludowych. Od dawna zajmował się litewskim folklorem i językiem, starając się przybliżyć go społeczeństwu polskiemu. Na zakończenie swej pracy *O języku litewskim*, opublikowanej w 1875 r., Karłowicz pisał m.in.: „dostatecznie będę wynagrodzony, jeżeli czytelnik po jej przeczytaniu nie będzie słuchał o języku litewskim jak o żelaznym wilku i jeżeli choć ktokolwiek zachęci się do bliższego poznania tej ze wszech miar zajmującej mowy”. Do rodzącego się narodowego ruchu litewskiego Karłowicz odniósł się z dużym zrozumieniem i życzliwością. O związkach Jana Karłowicza z działaczami litewskiego odrodzenia narodowego świadczą listy zachowane w archiwach wileńskich. Korespondował m.in. z Jonaszem Jušką, Ludwikiem Jucewiczem, Jonaszem Szliupasem (Kuokszitis), Mieczysławem Dowojna-Sylwestrowiczem i in. Karłowicz wskazywał, jakie, jego zdaniem, konkretne kroki trzeba podjąć, aby wesprzeć Litwinów w dziedzinie ich języka i kultury. Poglądy i działalność Jana Karłowicza stanowią trwały i pozytywny wkład do dziejów stosunków polsko-litewskich,

na które złożyły się nie tylko konflikty i waśnie, lecz także próby wzajemnego zrozumienia i wysiłki zmierzające do porozumienia.

Słowa klucze: Jan Karłowicz, litewskie odrodzenie narodowe, stosunki polsko-litewskie, czasopismo *Aušra* (*Jutrzenka*)

Litwinem będąc i na Litwie stale mieszkając,
lepiej niż ktokolwiek inny znasz Pan stosunki i potrzeby nasze.
(Z listu E. Orzeszkowej)¹

Po wspólnych dziejach Polski i Litwy pozostała bogata spuścizna związana ze współzyciem w jednym państwie, tradycją wspólnych walk wolnościowych oraz istotnymi związkami kulturalnymi. Przetrwały także liczne kompleksy oraz wzajemne uprzedzenia. Jedną z przeszkód w osiągnięciu trwałego sojuszu stanowił fakt, iż Polacy nie uznawali Litwinów za naród odrębny i samodzielny. Sprzeczne dążenia szlachty i ludu litewskiego musiały prowadzić na rozdroże. Litwini, dojrzewając jako naród, pragnęli i żądali uznania oraz poszanowania ich praw narodowych. Zdaniem Piotra Łossowskiego, wybitnego znawcy tematu,

stosunki polsko-litewskie tamtych lat zostałyby uproszczone, gdyby sprowadzić je tylko do sporów i pogłębiających się konfliktów. Istniał jeszcze inny nurt. Znalazło się bowiem ze strony polskiej grono „światłych mężów” – stanowili oni nieliczną garstkę, ale autoritet tych ludzi, pisarzy i naukowców, był wielki – którzy często wbrew przeważającej opinii, wypowiedzieli się w obronie ruchu litewskiego. Traktowali go jako obiektywnie nieuchronne, naturalne zjawisko, z którym Polacy muszą się nie tylko pogodzić, lecz ustosunkować z całym zrozumieniem i życzliwością².

W grupie owych „światłych mężów” szczególne miejsce zajmował Jan Aleksander Ludwik August Karłowicz (1836–1903) – muzyk, historyk, etnograf i językoznawca, pochodzący z Litwy historycznej – z majątku Subortowicze w pobliżu Olity (lit. Alytus) w powiecie trockim. Z rodzinnymi stronami związany

---

¹ E. Orzeszkowa, *Listy zebrane*, t. 3, Zakład im. Ossolińskich, Wrocław 1956, s. 8.

² P. Łossowski, *Po tej i tamtej stronie Niemna. Stosunki polsko-litewskie 1883–1939*, Spółdzielnia Wydawnicza Czytelnik, Warszawa 1985, s. 35.

był związany przez około czterdzieści sześć lat, z Wileńszczyzną – prawie trzydzieści pięć (z przerwami, w latach 1847–1882). Od 1887 r. mieszkał na stałe w Warszawie. Po śmierci Karłowicza znaczna część jego spuścizny znalazła się w Wilnie, w zbiorach Towarzystwa Przyjaciół Nauk, a stamtąd trafiła do Litewskiego Państwowego Archiwum Historycznego (Lietuvos valstybės istorijos archyvas, skrót: LVIA) oraz do Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich (Lietuvos Mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka). Materiały te zostały wykorzystane tylko częściowo ze względu na ich obfitość (prawie dwieście teczek, niektóre z nich liczą siedemset stron). Swoisty „renesans” zainteresowań dorobkiem znakomitego językoznawcy, etnologa i jednego z pierwszych polskich lituanistów przypada na początek XXI w.³

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie stosunku Jana Karłowicza do szeroko pojętych „spraw litewskich”. Jego zainteresowania tą tematyką obejmują kilka aspektów, takich jak: literatura litewska, kontakty z pisarzami i działaczami kulturalnymi, popularyzowanie wiedzy o języku i folklorze litewskim oraz idei litewskiego ruchu narodowego.

Początki zainteresowań literaturą i kulturą litewską

Na kształtowanie się zainteresowań Jana Karłowicza ziemią rodzinną, jej dziejami i kulturą, wpływ mieli niewątpliwie rodzice, a przede wszystkim ojciec – Aleksander Karłowicz (1799–1862)⁴, szlachcic z krwi i kości, absolwent gimnazjum wileńskiego, ceniący muzykę i literaturę. Ulubionym polskim autorem Aleksandra Karłowicza był poeta Władysław Syrokomla (Ludwik Kondratowicz, 1823–1862), nazywany przez niego „bardem litewskim”⁵. Sam zresztą też miał talent literacki – pisał wiersze, szkice o tematyce patriotycznej i myśliwskiej, tłumaczył teksty z języka rosyjskiego i niemieckiego. Niektóre z tych tekstów drukował – za namową swojego sąsiada, znanego historyka Teodora Narbutta (1784–1864) – na łamach „Dziennika Wileńskiego” oraz

---

³ Zob. A. Wągiel, *Jan Karłowicz – portret z Mieczysławem w tle*, „Muzyka. Kwartalnik Instytutu Sztuki” 2005, nr 4, s. 67–103; E. Koniusz, *Dziedzictwo kulturowe WKL w pracach leksykograficznych Jana Karłowicza*, w: *Kultura i języki WKL*, red. M.T. Lizisowa, Collegium Columbinum, Kraków 2005, s. 145–159; H. Karaś, *O potrzebie badań nad życiem naukowym przełomu XIX i XX wieku. Jan Karłowicz (1836–1903) jako animator ówczesnego „ruchu umysłowego”*, „Poradnik Językowy” 2012, nr 5, s. 5–20; K. Rutkowska, *Zasługi Jana Karłowicza dla języka i folkloru litewskiego*, „Poradnik Językowy” 2012, nr 5, s. 21–29. Zob. stronę internetową: www.karłowicz.flf.vu.lt.

⁴ Aleksander Karłowicz był synem Ludwika Karłowicza (1748–1834) i Katarzyny z Billewiczów (1769–1835).

⁵ Lietuvių literatūros ir meno archyvas (LLMA), F96, ap. 1, b. 307, s. 1.

„Ondyny Druskiennickich Źródeł” (pod pseudonimem Aleksander z Bratomierza). Właśnie ojciec zachęcił Jana, wówczas studenta Uniwersytetu Moskiewskiego, do działalności literackiej i publicystycznej. Zaszczepił też w synu poczucie solidarności z rodakami z Litwy – jako zdolny student Jan Karłowicz bezinteresownie pomagał w nauce swoim krajanom. Matka, Antonina z Mołochowców, była szlachcianką z guberni wileńskiej, podobnie jak inne kobiety w jej rodzinie, była uzdolniona muzycznie, miała piękny głos. Żona Jana Karłowicza również była „Litwinką” (w sensie historycznym, Mickiewiczowskim) – w 1865 r. ożenił się on z Ireną Sulistrowską z Wisniewa (powiat święciański, gubernia wileńska). Jej siostrę Wandę pojął za żonę znany malarz wileński Alfred Romer, z którym Karłowicz współpracował jako etnograf (m.in. w okresie redagowania „Wisły”).

Zainteresowanie literaturą litewską pochłonęło Karłowicza jeszcze w latach siedemdziesiątych, przed podjęciem studiów językoznawczych i etnograficznych w Heidelbergu. W latach 1868–1872 próbował on tłumaczyć na język polski dzieło klasyka literatury litewskiej Kristijonasa Donelaitisa (1714–1780) – poemat *Metai* (*Pory roku*, Królewiec 1818). Zachowały się rękopisy (ogółem czterdzieści stron) trzech fragmentów przekładu dokonanego przez Karłowicza, które zostały zatytułowane: *Uciechy wiosny* (*Pavasario linksmybės*), *Dary jesieni* (*Rudens gėrybės*) oraz *Troski zimowe* (*Žiemos rūpesčiai*). Początkowy ustęp poematu *Metai*, o incypicie *Już słońeczko znów się wzbijając zbudziło świat...*, autor przekładu zamieścił w swoim szkicu *O języku litewskim* (Kraków 1875). Karłowicz nie znał zbyt dobrze języka litewskiego – korzystał z pomocy zaprzyjaźnionych etnicznych Litwinów. Dwaj z nich, pochodzenia chłopskiego, mieszkali u niego we dworze⁶. W tłumaczeniu dzieła Donelaitisa pomogła mu również znajomość niemieckiego wydania poematu autorstwa Liudvikasa Rhezy, Augusta Schleichera i Ferdinanda Nesselmana (kierował się ich uwagami)⁷. Karłowicz w swoich zbiorach przechowywał rękopisy kilku utworów takich poetów litewskich jak Valerijonas Ažukalnis-Zagurskis (1816–1874) i Silvestras Gimžauskas (1845–1897)⁸, a także dwa numery ilustrowanej gazetki humorystycznej „Kalvis melagis” (pol. Kowal kłamczuch) ze stycznia 1876 r.

⁶ Zob. P. Łossowski, *Po tej i tamtej stronie ...*, s. 39.

⁷ I. Fedorovič, *Korespondencja Jana Karłowicza z polskimi i litewskimi literatami i działaczami kulturalnymi*, „Slavistica Vilnensis” 2012, nr 57 (2), s. 197–210. Później, w 1895 r., przygotował dla *Wielkiej Encyklopedii Powszechnej Ilustrowanej* hasło dotyczące K. Donelaitisa.

⁸ LVIA, F1135, ap. 10, b. 187–189.

W 1877 r. Jan Karłowicz nawiązał kontakt korespondencyjny z Antanasem Baranauskasem (1835–1902) – znakomitym litewskim poetą, matematykiem i księdzem, który od 1867 r. wykładał w seminarium duchownym w Kownie teologię moralną, homiletykę i liturgikę. Listy księdza i poety, autora poematu *Borek Oniksztyński* (*Anykščiu šilelis*), do Karłowicza znajdują się w zbiorach Biblioteki Akademii Nauk we Lwowie. Zostały one opublikowane (w wersji oryginalnej oraz w przekładzie na język litewski) w 2003 r. Z korespondencji wynika, że Karłowicz zwrócił się do Baranauskasa z prośbą o pomoc w zredagowaniu zbioru litewskich pieśni ludowych. Ten przychylił się do życzenia – wprowadził do tekstu poprawki, ale przyznał się, że nie zna zbyt dobrze gwary augustowskiej, w której utwory były zapisane. Kolejne listy ze zbiorów lwowskich pochodzą z 1881 r. W liście z 8 (20) II Baranauskas poinformował Karłowicza o tym, że jego alumni z seminarium duchownego w Kownie sprowadzili z Kazania egzemplarze wydane tam – staraniem prof. Jana Baudouina de Courtenay – zbiorku pt. *Pieśni litewskie* (*Lietuviškos dainos*, t. 1–3, 1880–1882) Antanasa Juški (1819–1880)⁹. Zbiorek ten powstał przy współpracy brata Antanasa, Jonasa Juški (1815–1886)¹⁰, z którym Karłowicz również korespondował od 1880 roku. Wcześniej bracia wydali trzydzieści trzy pieśni (spośród siedmiu tysięcy zebranych) w języku litewskim i w przekładzie na język rosyjski w Petersburgu w 1867 r., a cztery kolejne – w piśmie naukowym uniwersytetu w Kazaniu w 1878 r. Alumni z Kowna mieli sporo zastrzeżeń do wydanej pracy, dostrzegli oni np. błędy w pisowni, akcentowaniu. Jako zarzut podali też brak klasyfikacji pieśni.

Druga część listu poświęcona została ocenie przysłanego Baranauskasowi przez Karłowicza telegramu (mowa o wierszu, którego autor pozostał nieznanym), napisanego na cześć jubileuszu pięćdziesięciolecia działalności twórczej Józefa Ignacego Kraszewskiego (obchody odbyły się w Krakowie w październiku 1879 r.)¹¹. Na prośbę Karłowicza Baranauskas dokonał analizy filologicznej teks-

---

⁹ Antanas Juška (Antoni Juskiewicz), ksiądz, etnograf amator, kolekcjoner pieśni ludowych. W 1881 r. wydał on, również w Kazaniu, opis obrzędów weselnych Litwinów z okolic Wielony. Zob. A. Mockus, Broliai Juškos. *Lietuvių liaudies dainų rinkėjai ir leidėjai*, Tyto alba, Vilnius 2003.

¹⁰ Jonas Juška (Jan Juskiewicz) (1815–1886), językoznawca, etnograf, zbieracz folkloru. W 1852 r. rozpoczął badania nad językiem litewskim; napisał kilka prac naukowych na temat słownictwa litewskiego, a także gramatykę języka litewskiego oraz inne prace językoznawcze. Pomagał bratu Antanasowi Juške w przygotowaniu do wydania materiałów etnograficznych. M. Jackiewicz, *Leksykon kultury litewskiej*, Exlibris – Galeria Polskiej Książki, Warszawa 2005, s. 107.

¹¹ J. Karłowicz brał udział w uroczystościach jubileuszowych (przemawiał w imieniu delegacji z Litwy), a także w wydaniu prac zbiorowych dedykowanych jubilatowi *Upominek wileński* (Wilno 1879) oraz *Książka jubileuszowa* (Kraków 1881). W zbiorach Biblioteki UJ jest przechowywanych pięć listów J. Karłowicza do J.I. Kraszewskiego. Zob. I. Fedorovič, *Korespondencja Jana Karłowicza...*

tu, ale zagadki autorstwa nie rozwikłał¹². Napisał on m. in.: „Ogół pojęć wykazuje umysł autora rozwinięty i z literaturą, przynajmniej dziełami Kraszewskiego o Litwie, obznajomiony. Pisownia więcej krajowa niż niemiecka, bo w użycie częściej niż v [...]”. Uznał on też, że autor może pochodzić z powiatów trockiego, kowieńskiego lub z Zaniemnia i jest obeznany z opracowaniami niemieckimi dotyczącymi języka litewskiego. Baranauskas dokonał dosłownego przekładu tego wiersza na język polski:

Hosanna! Pieśń uwielbienia Bogu Ojcu na wysokości!
Ojczyźnie chwała na niskości!
Radujcie się Litwini, Polacy, kto jeno żyje,
Że nam wydali (Bóg i Ojczyzna) miłego męża Kraszewskiego,
Który, jak krywekrywejtis serca poruszył
I z ciężkiego letargu obudził.
Woła Litwa ojczyzną mową: Pan (Bóg jest) Pramziu (przedwieczny).
Twórcu Anafielasu! Cześć tobie na wieki!¹³

W drugim liście, pisany dzień później, 9 (21) II 1881, Baranauskas udoskonalił swój przekład i przyznał się, że sam należy do wielbicieli talentu Kraszewskiego, a najbardziej wdzięczny jest mu za trylogię poetycką *Anafielas* (1840–1845). Dla Baranauskasa Kraszewski był przede wszystkim autorem, który „woła Litwę do życia litewskiego”. Karłowicz, znający osobiście Kraszewskiego, musiał być dla niego równie ważną postacią, choć wtedy jeszcze nie był autorytetem naukowym.

Pierwszą pracą naukową Karłowicza, która dotyczyła Litwy, była rozprawa *O języku litewskim*, wydana w Krakowie w 1875 r. w serii Rozpraw AU Wydziału Filologicznego, wysoko oceniona przez prof. Jana Baudouina de Courtenay. W jej zakończeniu autor napisał m.in.: „Dostatecznie będę wynagrodzony, jeżeli czytelnik po jej przeczytaniu nie będzie słuchał o języku litewskim jak o żelaznym wilku i jeżeli choć ktokolwiek zachęci się do bliższego poznania tej ze wszech miar zajmującej mowy”¹⁴. Do badań w tej dziedzinie Karłowicz powrócił w roku 1883 w obszernej rozprawie *O najnowszych badaniach podań*

---

¹² Mógł to być Andrius Jonas Vištelis (Višteliauskas, 1837–1912), litewski poeta, tłumacz i publicysta, którego łączyła wieloletnia przyjaźń z J.I. Kraszewskim. I. Szulska, *Litwa Józefa Ignacego Kraszewskiego*, nakł. Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2011, s. 81–82.

¹³ Cyt. za: I. Fedorovic, *Korespondencja Jana Karłowicza...*, s. 207.

¹⁴ J. Karłowicz, *O języku litewskim*, „Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności”, t. 2 (1875).

i ich zbiorach, publikowanej na łamach „Ateneum”. Był już wtedy studentem Uniwersytetu w Heidelbergu (studiował tu w latach 1882–1885), co pozwoliło mu ocenić zakres wiadomości na temat języka litewskiego z perspektywy niemieckiej. W części poświęconej podaniom litewskim wskazał, iż Niemcy zajęli się szeroko folklorem Litwinów, rozpatrując go, tak jakby skazany był już na zagładę, Polacy natomiast całkowicie zaniedbali prace w tej dziedzinie. Pisząc na łamach petersburskiego „Kraju” o ludowych pieśniach i baśniach litewskich podkreślił m.in.:

Skarby mamy pod bokiem, ale trudno nam widać nacylić się, aby zerwać kwiatek z łąki własnej, i czekamy, aż ktoś o sto mil i więcej przyjdzie i robotę za nas zrobi! Już Niemcy założyli towarzystwo litewskie, w roku 1882 wydali 5 czasopism z językiem litewskim (a my ani jednego?!) [...] Pozbądźmy się raz haniebnego a zgubnego ospalstwa, weźmy się raźnie do rzeczy, a wspólnymi siłami nagrodzimy dawne zaniedbanie!¹⁵

W tym samym roku w korespondencji z Heidelberga dla warszawskiej „Prawdy” napisał:

W Tyłży zawiązało się Towarzystwo literackie litewskie¹⁶; w jesieni r. 1880 odbyło się pierwsze walne zgromadzenie, a do chwili obecnej liczy 216 członków, ogłosiło sześć zeszytów *Mittheilungen der litauischen liter. Gesellschaft*, zawierających różnorodne przyczynki do poznania mowy, dziejów języka i piśmiennictwa, podań i słownictwa litewskiego. Celem jego jest tymczasem ułożenie skarbca języka i wyczerpującej bibliografii, oraz uratowanie nikanących podań i pieśni ludowych. Członkiem może zostać każdy miłośnik litewszczyzny, opłacający rocznie trzy marki; jako taki otrzymuje bezpłatnie zbioropismo towarzystwa. Adres: Sekretariat der Litauischen literarischen Gesellschaft zu Tilsit.

Czytelnicy wiedzą zapewne, że w Królewcu, na uniwersytecie i w seminarium duchownym, wykłada się język litewski. Profesorami są dwaj zasłużeni na tem polu ludzie: Nesselmann¹⁷, autor słownika litewsko-niemieckiego, wydawca i tłumacz Donelaitisa, zbioru pieśni ludowych litewskich i wielu innych pism, dotyczących języka litewskiego;

¹⁵ „Kraj”, nr 29, 17 VII 1883, s. 17–18. W tym i kolejnych cytatach zachowana została pisownia oryginału.

¹⁶ Litewskie Towarzystwo Literackie działało w latach 1879–1923. Karłowicz został jego członkiem w 1881 r.

¹⁷ Georg Heinrich Ferdynand Nesselman (1811–1881), filolog niemiecki, badacz piśmiennictwa i języka litewskiego. Przygotował i wydał *Słownik litewsko-niemiecki* (*Wörterbuch der littauischen Sprache*, Königsberg, 1851). Dla wielu językoznawców europejskich słownik ten przez kilkadziesiąt lat służył jako źródło do badań nad leksyką litewską (m.in. ks. Franciszek Ksawery Malinowski przetłumaczył słownik na język polski, lecz go nie wydał). *Lietuvių kalbos enciklopedija*, red. K. Morkūnas, Vilnius 1999, s. 433.

drugi zaś, Kurschat¹⁸, autor gramatyki litewskiej i dwóch wybornych słowników: niemiecko-litewskiego (1870–1874) i świeżo wydanego litewsko-niemieckiego. Nadto wychodzi w Prusach Książących kilka czasopism w języku litewskim, przeznaczonych dla ludu. Prof. Brückner ogłosił kilka lat temu badania nad wyrazami obcymi, używanymi przez litwinów. Bezenberger¹⁹ i Geitler²⁰ wydali dużo pomników dawnej litewszczyzny i przyczynków gramatycznych, słownikarskich i in. [...] Hugon Weber²¹ wydał teksty wschodnio-litewskie (utwory poetyczne ks. Baranowskiego) z objaśnieniami gramatycznymi i graficznymi. Jacoby²² sporządził wypisy litewskie (1880) dla szkół, Schiekopp²³ gramatykę szkolną (1881). [...] A my? My nawet nie czytamy tego, co piszą cudzoziemcy. Jeden pan Juszkiewicz w Kazaniu nie zalega pola, ogłaszając pieśni ludu litewskiego, pracowicie zgromadzone przez zmarłego brata jego, księdza Antoniego [...]. Wreszcie Lietuwis (pseudonim) wydał w Poznaniu litewski przekład *Witoloraudy* Kraszewskiego (1881–1882), a O. Kolberg, w *Zbiorze wiadomości do antropologii krajowej* (t. 3, 1879) zamieścił szczyplą wiązkę pieśni ludowych litewskich od Aleksoty. Oto i wszystko. Jest to tak mało, w porównaniu z tem, co byśmy zrobić mogli i powinni, że czuję się upokorzonym i przygnębionym²⁴.

Wobec litewskiego odrodzenia narodowego

Do rodzącego się narodowego ruchu litewskiego Karłowicz odniósł się z dużym zrozumieniem i życzliwością. Utrzymywał osobiste kontakty z działaczami litewskimi, m.in. ze znanym później założycielem gazety „Vilniaus Žinios” („Wiadomości Wileńskie”) – Petrasem Vileišisem²⁵. Dowiedziawszy się

---

¹⁸ Friedrich Kurschat (1806–1884), językoznawca litewski, ksiądz. Przez czterdzieści lat intensywnie badał i opisywał język litewski. Był jednym z najwybitniejszych leksykografów litewskich, autorem m.in. *Słownika języka litewskiego* (*Wörterbuch der litauischen Sprache*); autorem części niemiecko-litewskiej (*Deutsch-litauisches Wörterbuch*, ponad 1000 s.). Tamże, s. 339–340.

¹⁹ Adalbert Bezenberger (1851–1922), językoznawca niemiecki, archeolog, etnograf. Pierwszy badacz języków bałtyckich, folkloru i literatury bałtyckiej, interesował się archeologią i etnografią. Jest uważany za prekursora filologii bałtyckiej. Tamże, s. 95–96.

²⁰ Leopold Geitler (1847–1885), językoznawca czeski. Jako pierwszy wykładał język litewski na uniwersytecie w Pradze (1873). W prasie czeskiej i jugosłowiańskiej ogłosił prace o języku i literaturze litewskiej, o ich związkach z językami słowiańskimi. Tamże, s. 212.

²¹ Hugo Weber (1832–1904), filolog niemiecki. W latach 1875–1898 korespondował z ks. A. Baranauskasem, zachęcał go do badań nad językiem litewskim. Wspólnie wydali *Ostlitauische Texte*, Weimar, 1882. W Weimarze ukazał się też poemat Baranauskasa *Anykščių šilelis* (*Borek Onyksztyński*). Tamże, s. 714.

²² Karl Rudolph Jacoby (1817–1881), językoznawca, ksiądz. W latach 1870–1881 wykładał język litewski w gimnazjum klajpedzkim. Wydał *Chrestomatię litewską dla szkół* (*Litauische Chrestomathie zum Schulgebrauch*, Leipzig, 1880). Współpracował z F. Kurschatem, zbierał materiał do jego słownika. Tamże, s. 273.

²³ Erdmann Schiekopp (1829–1901), językoznawca, od roku 1854 był nauczycielem w gimnazjum w Tylży (wykładał język litewski). Tu wydał wypisy z gramatyki języka litewskiego F. Kurschata (*Litauische Elementar-Grammatik* 1–2, Tilsit, 1879–81, 1901–02). Tamże, s. 620.

²⁴ „Prawda”, nr 12, 24 III 1883 r., s. 139.

²⁵ Petras Vileišis (1851–1926), poeta, prozaik, tłumacz, działacz społeczny, inżynier. W latach 1875–1876

o ukazaniu w Ragnecie „Auszry” (1883–1886)²⁶ – pierwszej litewskiej gazety społeczno-literackiej, redagowanej przez nestora litewskiego odrodzenia narodowego, dra Jonasa Basanavičiusa, Karłowicz w ten oto sposób informował o tym czytelników „Prawdy”: „Mówiąc o Litwinach wspomnieć powinienem o nowym miesięczniku litewskim, wydawanym w Ragnecie, nazywa się »Auszra« [...]. Treść bardzo urozmaicona. Dążenie – budzenie żywotności plemienia litewskiego”²⁷. Popularyzacji tej gazety Karłowicz poświęcił też kilka artykułów na łamach „Kraju”. Pierwszy z nich ukazał się w rubryce „Korespondencye” w sierpniu 1883 r. Autor pisał:

Pozwólcie, żebym pierwszą moją korespondencję heidelberską poświęcił wyjątkowo sprawie geograficznie teraz dla mnie dalszej, ale zawsze bliższej i drogiej sercu mojemu: najnowszym objawom żywotności plemienia litewskiego. Faktem jest, że w oczach naszych odbywa się rozbudzenie żywej świadomości plemiennej Litwinów. Pojawia się warstwa ludzi nowa, inteligencja litewska. Pragnie ona uratować od zagłady piękną a starożytną mowę; pragnie ujednostajnić ją, ustalić i uczynić językiem ludzi cywilizowanych; chce podtrzymać i wypielegnować istniejące już zarodki literatury litewskiej, wzbogacić ją nowymi zabytkami, zachęcić lud, aby nie gardził swą mową i czytał po litewsku nie same tylko książki do nabożeństwa²⁸.

W obliczu tego zjawiska Karłowicz stawiał pytanie, jak do niego ma się ustosunkować społeczeństwo polskie. Odpowiedź była jednoznaczna:

Pół tysiąca lat przeżytych zgodnie i po bratersku, wspólną dolą i niedolą, potężnymi węzłami krwi i ducha tak nas zespoliły ze szczepem litewskim, że, mówiąc tylko o pobudkach serca, nauczyliśmy się nie odróżniać co wasze, a co nasze, i cieszymy się wyraźniejszymi śladami jego żywotności, jak własnymi. Chcecie myśl waszą przyoblec rodzinną waszą

---

wydawał nielegalne pismo litewskie „Kalvis Melagis”, w którym drukowali artykuły i utwory literackie Litwini studiujący w Petersburgu. Tłumaczył prozę Józefa Ignacego Kraszewskiego, Henryka Sienkiewicza i in. Vileišis wiele zdziałał dla litewskiego odrodzenia narodowego. W latach 1904–1907 był wydawcą i oficjalnym redaktorem gazety „Vilniaus žinios”. M. Jackiewicz, *Leksykon...*, s. 246.

²⁶ „Aušra” („Jutrzenka”) – gazeta, która nawoływała Litwinów do pracy dla dobra narodu, wskazywała krytyczną sytuację, w jakiej znalazł się naród litewski. Poruszała umysły, zaszczepiała poczucie tożsamości narodowej, wskazywała kierunki dalszego działania na rzecz wolności i niepodległości. Ukazało się w sumie czterdzieści numerów pisma. M. Jackiewicz, *Leksykon...*, s. 31. Więcej o piśmie m.in. w: J. Ochmański, *Litewski ruch narodowo-kulturalny w XIX wieku*, PWN, Białystok 1965, s. 135–160.

²⁷ Cyt. za: M. Jagiello, *Narody i narodowości. Przewodnik po lekturach*, t. 1, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2010, s. 85.

²⁸ „Kraj”, 1883, nr 34, s. 2–3.

mową, którą każdy z nas nauczył się kochać od dzieciństwa, chcecie oświecać głowy młodszej braci w języku dla niej dostępniejszym i miłszym – to dobrze. Kto z nas jeszcze nie umie po litewsku, to się nauczy, bo wstyd jest mowy brata nie rozumieć. [...] Tylko drogą wzajemnej wyrozumiałości, wzajemnych ustępstw, przyjaźni i jedności pogodzić się mogą dwie i więcej narodowości, którym los kazał mieszkać razem. [...] Jeżeli chcemy, aby szanowano naszą odrębność plemienną, szanujmy ją u innych: nic na tym nie tracimy, a za to zyskujemy znakomicie. Zdaje się, że to jest wywód rozumowy, prosty i jasny, a zgodny zupełnie, co do naszego stosunku względem litwinów, ze skłonnościami serca²⁹.

Karłowicz nie ograniczał się tylko do słów sympatii. Wskazywał, jakie konkretne kroki trzeba podjąć, aby wesprzeć Litwinów w dziedzinie ich języka i kultury:

Zastanówmy się czem możemy dopomóc dążeniom szczerych i zacnych litwinów?... Nie mamy słowników, nie mamy gramatyki, nie mamy drukarni, czasopism, szkół! Trudności są ogromne, w znacznej części od nas niezależne. Walczyć z nimi na drodze prawa i wewnętrznego poczucia słuszności jest naszym obowiązkiem. Więc powinniśmy rozprawiać i pisać, aby przekonać kogo należy, iż dozwoleństwo drukowania po litewsku łacińskimi czcionkami jest koniecznością oświaty i dobrobytu milionów ludzi; wiadomy bowiem jest fakt, że druku niełacińskiego litwini czytać nie chcą. Chodzi tylko o rozciągnięcie przywileju drukarni akademii nauk petersburskiej i uniwersytetów na wszystkie drukarnie; wszelkich starań dokładać należy i ustalić zasadę, które z licznych narzeczy i gwar litewskich przyjąć wypada za język litewski, za język przyszłości. Mnieby się zdawało, że narzecz wilkomiersko-poniewiezkie najwięcej posiada warunków ku temu; w uzasadnienie tego zdania tutaj wchodzić nie mogę. Konieczną i pilną potrzebą są: gramatyka tego właśnie narzecz, które za główne uznane zostanie; gramatykę należałoby napisać po litewsku z tłumaczeniem obok na język polski; powtórnie: dobre wypisy ze słowniczkiem; po trzecie: słownik wspomnianego narzecz bardzo dokładny i obszerny litewsko-polski i polsko-litewski. Wreszcie: książki elementarne ze wszystkich sfer wiedzy, zbiory pieśni, podań, przysłów i innych rzeczy ludowych, podręczniki dla kaznodziejów itd. W dalszym ciągu pracy czasopisma i stowarzyszenia naukowe lub uczone litewskie koniecznie wchodzić muszą do programu.

Lecz, jak rzekłem, przedewszystkiem wystarcą się musimy pozwolenia drukowania łacińskimi czcionkami w Wilnie i Kownie. Jeżeli mnie wiadomości moje nie mylą, pozwolenia takowe wkrótce możemy oczekiwać. Pożądaniem ono jest nadzwyczajnie, bo druki cyrylicą, czy tak zwaną grażdanką wykonywane, jak to wieloletnie doświadczenie

---

²⁹ Tamże.

przekonywa, nie mają i prawdopodobnie nie będą mieć powodzenia, a więc i korzyści nikomu nie przyniosą.

Nadewszystko potrzeba nam zgody i przyjaźni domowej. *Concordia res parvae crescunt*, a hromada – *welykij czołowik*³⁰.

Jako prawdziwy przyjaciel Litwinów, Karłowicz potrafił potraktować antypolskie wypadki „Auszry” z właściwym dystansem i w odpowiednim wymiarze. Dostrzegał w tym zjawisko przemijające, a poniekąd nawet nieuchronne, do którego odnieść trzeba się z wyrozumiałością. Wierzył, że po pewnym okresie przejściowym stosunki polsko-litewskie będą układały się znowu przyjaźnie i harmonijnie. Owo stanowisko Karłowicza zostało docenione przez redakcję pisma – „Auszra” kilkakrotnie zamieszczała wzmianki o jego pracach³¹, m.in. wydrukowała przychylną recenzję jego publikacji *Czteryista kilkadziesiąt nazwisk miejscowości litewskich* (odb. z Pamiętnika Fizjograficznego, 1883)³².

O związkach Jana Karłowicza z działaczami litewskiego odrodzenia narodowego świadczy też jego korespondencja z Ludwikiem Jucewiczem³³, Jonasem Šliupasem (pseudonim Kuokštis)³⁴, Juozasem Adomaitisem-Šernasem³⁵. Ten ostatni, będąc pełnym uznania wobec poglądów i działalności Karłowicza oraz jego talentu naukowego, w 1890 r. zwrócił się do niego z propozycją wymiany litewskich miesięczników „Varpas” („Dzwon”) oraz „Ūkininkas” („Gospodarz Rolny”), wydawanych w Ragnecie, na warszawską „Wisłę”.

Kontakty z Mieczysławem Dowojną-Sylwestrowiczem

W 1883 r., a więc w tym samym, w którym zaczęło ukazywać się pismo „Auszra”, Jan Karłowicz nawiązał kontakt korespondencyjny z pochodzącym ze Żmudzi, z powiatu rosieńskiego, szlachcicem, poetą, tłumaczem i etnografem

---

³⁰ Tamże.

³¹ Zob. J. Łossowski, *Po tej i tamtej stronie...*, s. 40–42.

³² Zob. M. Dawlewicz, *Jan Karłowicz wobec litewskiego odrodzenia narodowego*, w: *Funkcjonowanie języków i literatur na Litwie. Litewsko-polskie związki naukowe i kulturowe*, red. M. Dawlewicz, I. Fedorowicz i A. Kaleda, Wydawnictwo Uniwersytetu Wileńskiego, Wilno 2014, s. 320–329.

³³ Liudvikas Adomas Jucevičius (Ludwik Adam Jucewicz) (1813–1846), litewsko-polski pisarz, tłumacz, folklorysta, pedagog, ksiądz. W 1844 r. wydał w Wilnie zbiór etnograficzny pt. *Pieśni litewskie*, w 1846 r. ukazało się w Wilnie jego najważniejsze dzieło – *Litwa*. M. Jackiewicz, *Leksykon...*, s. 104–105.

³⁴ Jonas Šliupas (1861–1944), litewski polityk i publicysta, profesor medycyny, działacz litewskiego odrodzenia narodowego.

³⁵ Juozas Adomaitis-Šernas (1859–1922), litewski działacz oświatowy i publicysta, kolporter książek. Od 1885 r. współpracował z czasopismami polskimi („Kraj”) i z litewskimi („Aušra”, „Lietuvos balsas”). W latach 1889–1890 był redaktorem pisma „Varpas” („Dzwon”).

Mečislovasem Davainisem-Silvestraitisem (Mieczysław Dowojna-Sylwestrowicz, 1849–1919)³⁶. Od 1867 r. zbierał on folklor w stronach rodzinnych. W 1890 r. miał w swoich zbiorach około siedemset bajek, tysięcy pieśni oraz trzy tysiące przysłów i powiedzonek³⁷. W zbiorach LVIA znajduje się okazały (zawierający ponad sto pięćdziesiąt jednostek) zbiór listów Davainisa-Silvestraitisa do Jana Karłowicza, który stał się ostatnio obiektem badań naukowych³⁸. Nie wiadomo, kiedy dokładnie Karłowicz i Davainis-Silvestraitis poznali się osobiście, pewne jest natomiast, że korespondencja pomiędzy nimi trwała jedenaście lat (1883–1894). Davainis-Silvestraitis nie ukończył żadnych studiów, był samoukiem, ale bardzo cenił kontakt z profesorem, którego nazywał „człowiekiem uczonym i przyjacielem Litwinów”³⁹. Polecał on Karłowiczowi lektury dotyczące litewskich nazw geograficznych (np. opis powiatu rosieńskiego autorstwa Ignacego Buszyńskiego (1807–1873)⁴⁰, a także zbierał na jego prośbę informacje na temat genealogii niektórych rodów pochodzących z tego powiatu, m. in. rodu Billewiczów i Piłsudskich⁴¹. Z kolei Karłowicz zachęcał Davainisa-Silvestraitisa do tłumaczenia na język litewski literatury polskiej. W odpowiedzi na apel Karłowicza z 1883 r., a więc z okresu, gdy kontynuował on studia w Heidelbergu, Davainis-Silvestraitis przysłał mu do oceny próbkę własnego przekładu powieści poetyckiej Adama Mickiewicza *Konrad Wallenrod*. W liście z 21 XI 1883 r. napisał z Dowojnowa m.in.:

Mozolna to praca i nie wiem, o ile zdołam oddać talent wielkiego wieszca, przepraszam – geniusza. Ponieważ nie jestem biegłym w budowaniu wierszy heksametrem, uprosiłem mojego przyjaciela po piórze pana Jerzego Mikszas’a [Jurgis Mikšas, 1862–1903 - przyp aut.] mieszkającego w Ragnedzie w Prusach, aby on do mojego dosłownego tłumaczenia

³⁶ M. Davainis-Silvestraitis (M. Dowojna-Sylwestrowicz), poeta, publicysta, folklorysta. Zebrał około 1000 litewskich baśni ludowych, podań i innych utworów folklorystycznych. W 1889 r. w Tylży wydał po litewsku *Pieśni i przysłowia*, a w 1894 r. w Warszawie – po polsku – *Podania żmudzkie* (cz. 1 i 2). Ponadto opublikował wiele artykułów i utworów poetyckich. Pisał po polsku, litewsku i rosyjsku. M. Jackiewicz, *Leksykon ...*, s. 68–69.

³⁷ Tamże, 426.

³⁸ K. Rutkowska, *Z historii badań nad folklorem litewskim na przełomie wieku XIX i XX: działalność Jana Karłowicza i Mieczysława Dowojny-Sylwestrowicza*, w: *Funkcjonowanie języków i literatur na Litwie. Litewsko-polskie związki naukowe i kulturowe*, red. M. Dawlewicz, I. Fedorowicz i A. Kaleda, Wydawnictwo Uniwersytetu Wileńskiego, Wilno 2014, s. 283–303.

³⁹ List M. Davainisa-Silvestraitisa z 4 (16) V 1883. LVIA, F1135, ap. 10, nr 80, s. 11.

⁴⁰ List M. Davainisa-Silvestraitisa z 2 I 1884. LVIA, F1135, ap. 10, nr 80, s. 18. O tym zob. I. Fedorovič, *Korespondencja Jana Karłowicza...*, s. 207.

⁴¹ List M. Davainisa-Silvestraitisa z 23 XII 1884. Tamże, s. 19.

litewskiego ułożył heksametrem Powieść wajdeloty, która znajduje się w wyżej wymienionym poemacie Mickiewicza, co on już skutecznił i próbkę tego Panu przesyłam. Jeżeli Pan będzie uważał, że wiadomość o tym przekładzie może być interesującą dla czytelników „Kraju” i „Prawdy”, to proszę w miesięcznych artykułach wiadomość o moim przekładzie litewskim dokonywującym się obecnie pomieścić⁴².

Rzeczywiście, Karłowicz wzmiankę o przekładzie dokonany przez Davainisa-Silvestraitisa zamieścił w warszawskiej „Prawdzie”⁴³. Spod pióra tego tłumacza wyszły również przekłady innych utworów Mickiewicza, m. in. ballady *Trzech budrysów* oraz liryk *Niepewność*. Niezwykle ucieszyła go wiadomość o tym, że Karłowicz planuje opracować gramatykę języka litewskiego. W liście z czerwca 1883 r. napisał:

Wiadomość od p. Rajlly⁴⁴, że pan zamierza ułożyć chrystomatię i gramatykę litewską mocno mnie uradowała. Będą to książki nie tylko naukowe, ale i bardzo popularne na Litwie przy obecnie budzącej się samowiedzy i zarazem dowiodły, że prawdziwie uczeni i szlachetni Polacy nie tylko nauce języka litewskiego, ale i narodowi litewskiemu mocno sprzyjają⁴⁵.

Ważne miejsce w korespondencji Karłowicza i Davainisa-Silvestraitisa zajmują informacje o osobach, które mogły być pomocne przy gromadzeniu folkloru litewskiego. Pierwszą osobą, którą polecił profesorowi Davainis-Silvestraitis była Kamila Rymgajllo, córka Feliksa Rymgajlly z Kurszan w gub. kowieńskiej, również zbierającego „rzeczy litewskie”. Jako informatora z innych okolic, z pow. nowoaleksandrowskiego (lit. Zarasų apskritis), polecił też księdza Feliksa Rudaka, wikarego mieszkającego w Widuklach, posiadającego w swoich zbiorach podania nieznanne w innych regionach⁴⁶. Kolejną, nie mniej doświadczoną, osobą zbierającą przedmioty ludowe była publicystka Władysława Życka (?–1928), pochodząca z powiatu rosieńskiego. Davainis-Silvestraitis zachęcił Karłowicza do skontaktowania się z nią, a także z jej siostrą Ludwiką (1858 – po 1939) – pisarką, dziennikarką i działaczką oświatową, która mieszkała wówczas w gub. mińskiej, gdzie zbierała rzeczy

---

⁴² LVIA, F1135, ap. 10, b. 236, 14–17.

⁴³ Podziękowanie za pochlebną ocenę przekładu w liście M. Davainisa-Silvestraitisa z 2 I 1884. LVIA, F1135, ap. 10, nr 80, s. 18. Zob. też: I. Fedorovič, *Korespondencja Jana Karowicza...*, s. 207–208.

⁴⁴ Stanislovas Raila (1844–1918) – adwokat, współpracownik „Auszy”, działacz społeczny. *Stanislovas Raila*, http://lt.wikipedia.org/wiki/Stanislovas_Raila, dostęp: 27.06.2014.

⁴⁵ List M. Dowojny-Sylwestrowicza z 4/16 VI 1883, LVIA, F1135, ap. 10, nr 236.

⁴⁶ List M. Davainisa-Silvestraitisa z 12 IX 1883. LVIA, F115, ap. 10, nr 80, s. 13.

ludowe białoruskie⁴⁷. Z listów Davainisa-Silvestraitisa wynika, że polecił on Karłowiczowi również litewskiego malarza i archeologa Tadasa Daugirdasa (Tadeusza Dowgirda, 1852–1919), mieszkającego przez jakiś czas w Warszawie i posiadającego zbiór klechd o górach i grodziskach⁴⁸.

Tematyka litewska na łamach warszawskiej „Wisły” (1888–1899)

Współpraca Karłowicza i Davainisa-Silvestraitisa zacieśniła się w okresie, gdy znany językoznawca i etnograf objął stanowisko redaktora miesięcznika geograficzno-etnograficznego „Wisła”. Do współpracy z pismem zaangażował tak znakomite pióra literackie i naukowe jak: Elżbę Orzeszkową, Zygmunta Glogera, Ludwika Krzywickiego, Wacława Nałkowskiego i innych⁴⁹. Tematyka litewska zajmowała w tym piśmie sporo miejsca, dlatego pomoc rodowitego Litwina znającego język polski była wprost nieoceniona. Na prośbę redaktora rozpowszechniał wśród swoich znajomych kwestionariusze autorstwa Rafała Lubicza, zamieszczone w „Wisle” (1891, z. 1)⁵⁰. Pomagał też w szukaniu informatorów znających folklor litewski, potencjalnych prenumeratorów miesięcznika „Wisła” oraz udzielał porad dotyczących języka litewskiego. Davainis-Silvestraitis publikował w miesięczniku zebrane przez siebie materiały etnograficzne, głównie z okolic Rosień, Poniewieża i Kowna. W 1888 r. w tomie drugim „Wisły” zostały zamieszczone opracowane przez niego pieśni szlachty żmudzkiej, nazywane „tekstami” (*Teksty szlachty żmudzkiej*). Do współpracy z „Wisłą” Davainis-Silvestraitis miał podejście twórcze – szukał nowych tematów oraz sposobów bycia użytecznym dla redakcji miesięcznika; m.in. opracowywał materiały zamieszczane na łamach prasy litewskiej – np. w 1893 r. opublikował w „Wisle” (t. VII, z. 3) notatkę na temat pochodzenia nazwy jeziora Wisztyniec (Visztytis) w gub. suwalskiej, zaczerpniętą z gazety litewskiej „Vienybė” („Jedność”). Nauczył się języka litewskiego i poznał

---

⁴⁷ List M. Davainisa-Silvestraitisa z 15 II 1883. LVIA, F115, ap. 10, nr 80, s. 9. Biogramy sióstr Życkich: *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej*, t. 2: *Literatura Ziemi Wileńskiej od XVI w. do 1945 r.*, oprac. M. Jackiewicz, Towarzystwo Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej, Bydgoszcz 2004, s. 277–278.

⁴⁸ List M. Davainisa-Silvestraitisa z 23 XII 1884. LVIA, F115, ap. 10, nr 80, s. 20. W liście z 2 I 1892 r. z Mitawy informuje o tym, że dziś był u niego Daugirdas, który zabral ze sobą jego „zbiorek archeologiczny”, prawdopodobnie z myślą o przekazaniu do Muzeum Etnograficznego w Warszawie. Tamże, nr 115, s. 500.

⁴⁹ Szerzej o tym: I. Fedorowicz, *Tematyka litewska w korespondencji Jana Karłowicza z okresu redagowania miesięcznika „Wisła” (1888–1899)*, w: *Funkcjonowanie języków i literatur na Litwie. Litewsko-polskie związki naukowe i kulturowe*, red. M. Dawlewicz, I. Fedorowicz i A. Kaleda, Wydawnictwo Uniwersytetu Wileńskiego, Wilno 2014.

⁵⁰ List M. Davainisa-Silvestraitisa z 19 VII (7 VIII) 1891. LVIA, F1135, ap. 10, nr 115, s. 488.

folklor łotewski, dlatego był pośrednikiem pomiędzy redakcją „Wisły” a środowiskiem mitawskim [Mitawa – obecnie m. Jelgava na Łotwie – przyp. I. F.]. Na początku 1892 r. podziękował serdecznie Karłowiczowi za przysłanie książki Stefanii Ulanowskiej *Łotyże*, która wzbudziła duże zainteresowanie wśród inteligencji w tymże mieście⁵¹. Davainis-Silvestraitis na prośbę Karłowicza szukał eksponatów litewskich dla Muzeum Etnograficznego w Warszawie. Poinformował on redaktora o tym, że właśnie zdobył narzutę do dawnego litewskiego stroju kobiecego oraz instrument ludowy „kanklės” (odpowiednik polskich gęśli)⁵².

W 1892 r. za pośrednictwem M. Davainisa-Silvestraitisa kontakt korespondencyjny z Karłowiczem nawiązał znany litewski językoznawca Jonas Jablonskis (1860–1930), pracujący wtedy w gimnazjum w Mitawie. Davainis-Silvestraitis poinformował o tym redaktora w liście z 15 XII 1891 (3 I 1892):

Szanowny Panie,

Dziękuję pokornie za książki, które odesłałem i za zwłokę przepraszam. Za to prof. Jablonski, filolog, nadesła Panu przyczynki odnoszące się do litewskiej bibliografii i języka i nadal zapewne zechce razem ze mną być do usług Szanownego Pana. Ode mnie Pan otrzyma przyczynkę do nazwisk litewskich wyjęty z litewskich metryk, które w archiwum śp. Dowkonta [Daukantasa] znalazłem. Zawsze z szacunkiem Mieczysław Dowojno-Sylwestrowicz⁵³.

Oprócz Davainisa-Silvestraitisa w tłumaczeniu tekstów litewskich pomagał Karłowiczowi Józef Kibort (Juozas Kibortas), studiujący wówczas w Chersoniu, który miał na swoim koncie druk na łamach „Wisły” *Próbek piosnek litewskich* (t. 1, 1887) oraz artykuł *Kilka szczegółów o Żmudzinach według ich własnych podań* (t. 10, z. 4, 1896). On też przetłumaczył na język polski dwie pieśni litewskie ze zbioru Antanasa Juški, zamieszczone na łamach „Wisły” (t. 2, 1888)⁵⁴. Kibort z czasem stał się bardzo aktywnym współpracownikiem miesięcznika, w samym tylko 1893 r. (t. 7, z. 3) opublikował cztery prace etnograficzne na temat tradycji żmudzkich (*Żmudzkie podania o kwiatach* – s. 156–157; *Żmudzkie prawo*

---

⁵¹ List M. Davainisa-Silvestraitisa z 2 I 1892 z Mitawy. LVIA, F 1135, ap. 10, nr 115, s. 500.

⁵² Tamże. Z kolei eksponaty łotewskie (łapcie i samodzielną siermięgę z okolic Wielony w powiecie rzeżyckim) do tegoż muzeum, za pośrednictwem prof. Karłowicza, w 1891 r. przekazała Stefania Ulanowska. Tamże, s. 397, 410.

⁵³ List M. Davainisa-Silvestraitisa z 15 XII (3 I) 1892. LVIA, F 1135, ap. 10, nr 115, s. 486.

⁵⁴ Juozas Kibortas (Józef Kibort) był ziemianinem, późniejszym działaczem społecznym na Litwie Kowieńskiej, prezesem Kowieńskiego Towarzystwa Rolniczego. O nim: M. Jackiewicz, *Leksykon...*, s. 59–62.

bartnicze – s. 296–299; *Charakterystyczne wyrażenia żmudzkie* – s. 312–317; *Humor ludu żmudzkiego* – s. 584–590).

Z rodzinną Litwą Karłowicz miał kontakt również dzięki licznym korespondentom – samoukom i entuzjastom. Do współpracy z „Wisłą” Karłowicz zaangażował Amelię Drewińską z majątku Kibejki (stacja Kibarty, gub. suwalska). W liście do Karłowicza z 25 V 1889 r. pisała ona: „Ośmielona łaskawem przyjęciem moich *Dożynek na Litwie*, posyłam znowu trochę materiałów do »Wisły«, które jeżeli uznane będą przez Pana za stosowne, miło mi będzie widzieć go wydrukowanym, tym więcej, że o mej rodzimej Litwie tak mało pisma polskie piszą, jakby ona wcale nie istniała”⁵⁵. Za namową Karłowicza zbieraniem baśni, podań i pieśni ludowych zajęła się również jego krewna [siostra żony kuzyna Witolda Giedymina – przyp. I.F.] panna M. Horbaczewska z Jurgielan⁵⁶.

W 1890 r. nawiązał kontakt z Karłowiczem za pośrednictwem redakcji „Wisły” emerytowany major Adam Florentyn Kosmowski z Wilna. W piśmie zamieszczono jego apel o nadsyłanie informacji na temat *O porzeczcu Wilii od Wilna licząc aż po granicę gub. kowieńskiej i gościńce wilkomierski i staro-kowieński*. Kosmowski zaoferował również swoje usługi – przysyłanie informacji, które można znaleźć w Wileńskim Komitecie Statystycznym, a także szukanie w Wilnie prenumeratorów *Wielkiej Encyklopedii Ilustrowanej* (w księgarniach Zawadzkiego i Assa)⁵⁷. Inną ważną dziedziną zainteresowań emerytowanego oficera było badanie nazwisk litewskich. Pisał on o tym w liście do Karłowicza jako do „erudyty litewszczyzny”⁵⁸:

Dla miłościwego Pana gotuję swoje wypracowanie o nazwiskach rdzennie litewskich, wynosi ona z kilka stron bitemo pisanania; w Panu nadzieja, że objaśni ogółowi, co one znaczą, bo chociaż rodem jestem z Litwy, ale nic na litewszczyźnie się nie znam; wychowaniec jestem Kurlandii. A ciekawem i dla mnie jest, czemu przypisać podobieństwo do siebie wielu nazwisk rodów litewskich, już to mających nie tylko różne końcówki, ale czy początkowe, czy zakończeniowe ustępy nazwisk jedne, np. Tako, Talkowski, Tałwojsz, Wojszwiłło, Wilkowski itd.⁵⁹

⁵⁵ List A. Drewińskiej. LVIA, F1135, ap. 10, nr 94, s. 773.

⁵⁶ List W. Wejtki do J. Karłowicza z 5(7) VIII 1888. LVIA, F1135, ap. 10, nr 112, s. 368.

⁵⁷ Osoba, która znalazła dziesięciu prenumeratorów, dostawała wszystkie zeszyty encyklopedii bezpłatnie. W celu przyciągnięcia do współpracy z wydawnictwem Kosmowski nawiązał kontakty z wileńskimi fotografami i malarzami (np. Ślodzińskim). O tym w listach A.F. Kosmowskiego z 1892, LVIA, F1135, ap. 10, nr 104, s. 473, 479, 481.

⁵⁸ J. Karłowicz był autorem artykułu pt. *Kilka słów o nazwiskach litewskich*, zamieszczonej w „Pracach Filologicznych” 1887, z. II, s. 587–589.

⁵⁹ List A.F. Kosmowskiego z 14 VII 1890, LVIA, F1135, ap. 10, nr 104, s. 469.

Ten sam autor zwrócił się do Karłowicza z prośbą o wyjaśnienie etymologii nazwy miejscowości „Szylany”, znajdującej się pod Rykontami na Wileńszczyźnie, skąd wywodzili się jego przodkowie, a także o wyjaśnienie etymologii jego nazwiska. Ze swojej strony Kosmowski służył pomocą profesorowi w wyjaśnianiu znaczeń niektórych wyrazów litewskich (np. „szeszkos”, polskie gwarowe – „szeszek” – „tchórz”) oraz nazw geograficznych, takich jak np. Rostyniany w pobliżu Rzeszy w pow. wileńskim (wg niego od „rojst”, „których w nich jest dużo – tak się nazywały tu błotne miejsca”)⁶⁰. Z listu tego autora wiadomo też, że w Wilnie w 1890 r. był tylko jeden prenumeratorem „Wisły”.

W okresie redagowania miesięcznika „Wisła” tematyka litewska przewijała się również w korespondencji, którą Karłowicz prowadził z zagranicznymi literatami i naukowcami. Tak np. wydanym przez niego w 1887 r. zbiorem *Podañ i bajek ludowych zebranych na Litwie* (zawierał osiemdziesiąt cztery teksty) zainteresował się redaktor praskiego pisma „Slovansky Sbornik”, polonofil Edvard Jelinek. (1855–1897). W 1888 r. napisał on do Karłowicza:

Szanowny, łaskawy Panie [...]. Przede wszystkim jak najserdeczniej dziękuję za łaskawe przysłanie cennego zbioru litewskich bajek i opowiadań, zebranych przez Szanownego Pana. Piękna to rzecz zawsze i zajmuje mnie tem bardziej, ponieważ coraz więcej znajduję w nich śladów naszego pokrewieństwa narodowego. Są tam „pohádky”, które ani naszym czeskim dzieciom nie są obce. Zamierzam kiedyś podać paralelly, do czego mam już mnóstwo materiałów⁶¹.

Dla Jelinka Karłowicz był największym ze znanych mu autorytetów naukowych w kwestii Litwy, dlatego w 1893 r. zwierzył mu się z pomysłu napisania szkicu o tym kraju, aby przybliżyć go swoim rodakom, tym bardziej, że był już autorem rozprawy o Kaszubach. W liście z 30 IX 1893 r. napisał m. in.: „Chciałbym się teraz zabrać do podobnego opisu Litwy, bo u nas mają kiepskie pojęcie o tym kraju. Pragnę przedstawić popularnie, to jest dla szerszych kół Litwę, podać treściwy jej obraz, jej ludu, jej społeczeństwa, przeszłości i obecności. Mam trochę materiału z dawniejszych czasów”⁶².

Z dalszych listów do Karłowicza wynika, że polecił on Jelinkowi najnowsze opracowania na interesujący go temat, które zostały później wykorzystane w pracy o nazwie *Pohledy do Litwy*. Do tej pracy autor dołączył kilka opowiadań

---

⁶⁰ Listy A.F. Kosmowskiego z 11 XI i 20 XII 1890, LVIA, F1135, ap. 10, nr 104, s. 473–475.

⁶¹ List E. Jelinka z 20 II 1888, LVIA, F1135, ap. 10, nr 97, s. 374.

⁶² List E. Jelinka z 20 II 1888, LVIA, F1135, ap. 10, nr 97, s. 412.

litewskich ze zbioru wydanego przez Karłowicza, a także reprodukcje ilustracji. „Nie wiem, jak praca moja wypadła, lecz chęć była dobra podać czytelnikom choć jakieś pojęcie o stronach litewskich” – napisał w dniu 18 XII 1894 r.⁶³

Przez zagranicznych naukowców Jan Karłowicz był traktowany jako znawca Litwy i spraw litewskich. Świadczą o tym m.in. listy duńskiego badacza Åge Meyer-Benedictsen, z którym Karłowicz zapoznał się w Warszawie. Mieszkając w latach 1893–1894 w Moskwie, Benedictsen pracował nad książką o Litwie; tą publikacją było *Et folk der vaagner* (pol. Budzący się naród)⁶⁴. Dzięki Karłowiczowi nawiązał on kontakt ze wspomnianym już, współpracującym z „Wiśłą”, malarzem ze Żmudzi, Tadasem Daugirdasem, otrzymał też potrzebne mu do publikacji widoki na szkłe z typami litewskimi, których nie mógł w żaden sposób zdobyć podczas pobytu na Litwie. W liście z 21 III 1893 r. pisał m. in.:

Darmo próbowałem i w Wilnie, i w Kownie dostać widoki i ludowe litewskie typy, nic a nic nie było. W pruskiej Litwie jeszcze można było kupować, a za Niemnem w Polsce – nic a nic [...]. Bardzo mi się podobał ten kraj i bardzo też pracowałem, żeby uczyć się języka i jednakże wcale bez postępów i użytku ten czas mi przeszedł [...]. W szawelskiej gubernii ja mieszkalem w wykształconym domu, niedaleko od Wielony, i w tym domu używany był język litewski jak codzienna, potoczna rzecz. Tam wiele sam widziałem i jeszcze więcej czytałem o Litwie, tak co ochota mnie wzięła pisać o tym nam, Duńczykom wcale nieznanym kraju. Tutaj, w Moskwie, gdzie już byłem więcej niż 5 tygodni, poznałem się z prof. [Filipem] Fortunatowem, którego odczyty teraz słyszę i który właśnie na względzie języka litewskiego mi jest pożytecznym. On jest bardzo zdolny filolog!⁶⁵

W europejskim środowisku naukowym nazwisko Karłowicza i jego prace, drukowane w różnych językach, były dobrze znane. Znane też były jego szerokie zainteresowania językowo-kulturalno-etnograficzne, stąd też duży respekt, jakim darzyli go zagraniczni korespondenci.

---

⁶³ Tamże, s. 415. W 1895 r. Jelinek drukował cykl artykułów o Litwie w piśmie „Svetozar”. Przysłowia litewskie przysłał mu poznany dzięki Karłowiczowi Stanisław Adalberg, autor *Księgi przysłów* (1891). O tym w liście Adalberga do Karłowicza z 11 II 1895, LVIA, F1135, ap. 10, nr 98, s. 119–120.

⁶⁴ S. Skrodenis, *Suomija ir Lietuva. Istorinių ir kultūrinių ryšių vagos*, Margi raštai, Vilnius 2009, s. 158.

⁶⁵ List A. Benedictsen z 21 III 1893, LVIA, F1135, ap. 10, nr 92, s. 2–3. Mieszkał on w rodzinie Zofii i Petrasa Kraučionasów w miejscowości Plokščiai (Błogosławierństwo). Rok później, zachęcenii przez niego, przez trzy miesiące letnie mieszkali tu również fiński sławista Jooseppi Mikkola i jego żona, pisarka Maila Talvio, która była wielbicieleką prozy E. Orzeszkowej. Zob. S. Skrodenis, *Suomija ir Lietuva...*, s. 158

Wnioski

Poglądy i działalność Jana Karłowicza stanowią trwałą i pozytywny wkład do dziejów stosunków polsko-litewskich, na które złożyły się nie tylko konflikty i waśnie, lecz także próby wzajemnego zrozumienia i wysiłki zmierzające do zbudowania porozumienia.

Należy podkreślić, że obok Jana Karłowicza wśród postępowej części społeczeństwa polskiego, mimo narastającego konfliktu polsko-litewskiego, znalazł się cały szereg ludzi, szczerze życzliwych odradzającej się Litwie. Wielu uczonych, jak lituanista Jan Baudouin de Courtenay, a także wielu pisarzy i artystów polskich utrzymywało żywe i serdeczne stosunki z Litwinami. Szczerze sprzyjał litewskiemu odrodzeniu narodowemu Ludwik Krzywicki (1859–1941) – jeden z pierwszych badaczy *pilkalni* (grodzisk) litewskich⁶⁶. W warunkach obowiązywania cenzury Karłowicz stworzył szanse na wydanie na łamach miesięcznika oraz w ramach serii „Biblioteki Wisły” prac historyczno-geograficzno-etnograficznych, które utrwalały poczucie przynależności narodowej, ale też tożsamości lokalnej. Dzięki jego zaangażowaniu i rozległym kontaktom osobistym zaczęto w sposób naukowy analizować folklor litewski, białoruski, łotewski, ukraiński itd. Nic dziwnego, że najwięcej miejsca zajmowała tematyka związana z Litwą – historyczną ojczyzną Karłowicza.

Jan Karłowicz a sprawy litewskie

Jan Karłowicz (1836–1903) – Litwin z urodzenia, przez wiele lat był związany ze swoją ziemią rodzinną. Do prowadzenia badań naukowych (lingwistyczno-etnograficznych) nad literaturą, kulturą, językiem i folklorem litewskim skłoniły go tradycje rodzinne oraz studia zagraniczne. Swoje zainteresowania tą tematyką Karłowicz realizował na kilku płaszczyznach – poprzez kontakty (osobiste i korespondencyjne) z litewskimi pisarzami i działaczami kulturalnymi, a także poprzez popularyzowanie wiedzy o języku i folklorze litewskim oraz litewskim ruchu narodowym.

---

⁶⁶ Por. J. Ochmański, *Historia Litwy*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź 1982, s. 255.

Bibliografia

Materiały archiwalne

Lietuviu literatūros ir meno archyvas (LLMA), F96, ap. 1, b. 307, s. 1.

Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA), F1135, ap. 10.

Opracowania

Dawlewicz M., *Jan Karłowicz wobec litewskiego odrodzenia narodowego*, w: *Funkcjonowanie języków i literatur na Litwie. Litewsko-polskie związki naukowe i kulturowe*, red. **M. Dawlewicz, I. Fedorowicz i A. Kaleda**, Wydawnictwo Uniwersytetu Wileńskiego, Wilno 2014.

Encyklopedia Ziemi Wileńskiej, t. 3: *Literatura Ziemi Wileńskiej od XVI w. do 1945 r.*, oprac.

M. Jackiewicz, Towarzystwo Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej, Bydgoszcz 2004.

Fedorovič I., *Korespondencja Jana Karłowicza z polskimi i litewskimi literatami i działaczami kulturalnymi*, „*Slavistica Vilnensis*”, nr 57 (2), 2012, s. 197–210.

Fedorowicz I., *Tematyka litewska w korespondencji Jana Karłowicza z okresu redagowania miesięcznika „Wisła” (1888–1899)*, w: *Funkcjonowanie języków i literatur na Litwie. Litewsko-polskie związki naukowe i kulturowe*, red. **M. Dawlewicz, I. Fedorowicz i A. Kaleda**, Wydawnictwo Uniwersytetu Wileńskiego, Wilno 2014, s. 304–319.

Jackiewicz M., *Leksykon kultury litewskiej*, Exlibris – Galeria Polskiej Książki, Warszawa 2005.

Jagiello M., *Narody i narodowości. Przewodnik po lekturach*, t. 1, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2010.

Karaś H., *O potrzebie badań nad życiem naukowym przełomu XIX i XX wieku. Jan Karłowicz (1836–1903) jako animator ówczesnego „ruchu umysłowego”*, „*Poradnik Językowy*”, 2012, nr 5, s. 5–20.

Karłowicz J., *O języku litewskim*, wydane w drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1875.

Koniusz E., *Dziedzictwo kulturowe WKL w pracach leksykograficznych Jana Karłowicza*, w: *Kultura i języki WKL*, red. **M.T. Lizensowa**, Collegium Columbinum, Kraków 2005.

Lietuvių kalbos enciklopedija, red. **K. Morkūnas**, Vilnius 1999.

Lossowski P., *Po tej i tamtej stronie Niemna. Stosunki polsko-litewskie 1883–1939*, Spółdzielnia Wydawnicza Czytelnik, Warszawa 1985.

Mockus A., *Broliai Juškos. Lietuvių liaudies dainų rinkėjai ir leidėjai*, Tyto alba, Vilnius 2003.

Ochmański J., *Historia Litwy*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1982.

Ochmański J., *Litewski ruch narodowo-kulturalny w XIX wieku*, PWN, Białystok 1965.

Orzeszkowa E., *Listy zebrane*, t. 3, Zakład im. Ossolińskich, Warszawa 1956.

Rutkowska K., *Zasługi Jana Karłowicza dla języka i folkloru litewskiego*, „*Poradnik Językowy*” 2012, nr 5, s. 21–29.

Rutkowska K., *Z historii badań nad folklorem litewskim na przełomie wieku XIX i XX: działalność Jana Karłowicza i Mieczysława Dowojny-Sylwestrowicza*, w: *Funkcjonowanie języków i literatur na Litwie. Litewsko-polskie związki naukowe i kulturowe*, red. **M. Dawlewicz, I. Fedorowicz i A. Kaleda**, Wydawnictwo Uniwersytetu Wileńskiego, Wilno 2014.

Skrodenis S., *Suomija ir Lietuva. Istorinių ir kultūrinių ryšių vagos*, Margi raštai, Vilnius 2009.

Szulska I., *Litwa Józefa Ignacego Kraszewskiego*, nakł. Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2011.

Wągiel A., *Jan Karłowicz – portret z Mieczysławem w tle*, „Muzyka. Kwartalnik Instytutu Sztuki” 2005, nr 4, s. 67–103.

Prasa

„Kraj”, nr 29, 17 VII 1883.

„Prawda”, nr 12, 24 III 1883.

Abstract

Jan Karłowicz and Lithuanian matters

At the turn of the 19th and 20th centuries the relations between Poles and Lithuanians would be simplified if we spoke only in terms of the conflicts and disputes. There was observed also another direction. Among the Poles there appeared a number of enlightened persons – writers and scientists, who gained huge authority. Jan Karłowicz, a famous Polish scholar, who worked and conducted his research during the second half of the 19th century, held a special place in this group. He was born in Lithuania and was closely tied with his homeland for almost half a century. The cultural heritage of the Great Duchy of Lithuania is dominant in his numerous writings. Jan Karłowicz was one of the first researchers who paid attention to the very complicated social, linguistic and cultural situation in Lithuania. He investigated it using the latest scientific methods and applying the vast knowledge, which he acquired at foreign universities. He is also considered to be one of the first Polish scholars who started investigating Lithuanian dialectology, etymology and onomastics as well as the Lithuanian language and tried to give them closer ties with the Polish society. J. Karłowicz witnessed the resurgence of the Lithuanian national movement and embraced it understandingly. His views and extensive activities have positively contributed to the Polish-Lithuanian relations, which consisted not only of conflicts and disputes, but also attempts to understand each other.

Keywords: Jan Karłowicz, Polish-Lithuanian relations, correspondence, Aušra (Jutrzenka) journal

Mirosław Dawlewicz

Doktor, docent w Centrum Polonistycznym Uniwersytetu Wileńskiego. Autor książki *Słownictwo socjolektu młodzieży polskiego pochodzenia w Wilnie* (2000) oraz szeregu artykułów z zakresu językoznawstwa. Członek Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie (Londyn).

Irena Fedorowicz

Doktor, adiunkt w Centrum Polonistycznym Uniwersytetu Wileńskiego, historyk literatury. Autorka monografii *Czesław Jankowski w życiu kulturalnym Wilna lat 1905–1929* (Kraków 2005) i ok. 40 artykułów.